

HAVEL – FILOSOF?

rozhovor Michala Urbana s Ladislavem Hejdánkem – 24. září 2008, Písek

Co je pro vás filosofie?

Zaprvé nejsem toho domnění, že by filosofie byla jen záležitostí specialistů. Ve skutečnosti je situace taková, že ve světě je skutečných filosofů mezi specialisty velmi málo a jejich filosofie se příliš neliší od filosofie prostých lidí, kteří ji nikdy nestudovali; kromě toho, že si osvojili takový ten způsob filosofického mluvení. To kritizoval např. Heidegger a dokládá to známá příhoda: jedna jeho žačka měla referát, ale on ho vydržel poslouchat jen asi čtyři minuty a pak zařval: „Hier wird nicht geheideggert!“ Filosofie žije prostě v lidech, a to od té doby, kdy byla vynalezena. Jde jen o to, že na té nižší úrovni nemá dost technických, tj. pojmových prostředků, aby se zmocňovala svých témat a musí to dělat tzv. „tušákama“, tj. odhadovat. Jak? Pomocí zdravého rozumu, čímž myslím zdravé rozvažování, a toho byli vždycky schopni například čeští sedláci. Pokud tedy nechceme vyloučit tuto rovinu filosofie, pak můžeme dovodit, že všichni lidé potřebují filosofii a každý, ať chce či nechce, nějakou má. A také že ti, kteří nejsou schopni rozvažovat rozumně, mají filosofii blbou, někde ukradenou, přičemž ale právě sedláci nebo prostí lidé nemusejí mít hloupou filosofii, která jenom napodobuje a která je jen reliktem starých filosofii. Dějiny ukazují, že existují i diletanti jako Herbert Spencer, který měl obrovskou spoustu nápadů, a proto na něj spousta lidí navazuje (zejména celý pragmatismus), a přitom je to člověk neznaný, neškolený. Filosofie je totiž taková zvláštní věc: není to jenom moudrost, je to také disciplína a je možné ji pěstovat na vyšších a vyšších úrovních. Filosofie je prostě velmi komplikovaná, složitá, několikavrstevná záležitost a nemůžeme z ní vylučovat žádnou z jejích rovin. Pochopitelně: čist Kanta není pro každého, ale nějakou filosofii v Evropě má každý.

Zadruhé: ve filosofii se cení leccos a různě. Jsou například lidé, kteří mají dojem, že nápad ve filosofii nestačí, že je potřeba systém. Jejich představitelem je Hegel, který tvrdil, že pravda se nemůže projevit jinak než v systému. To samozřejmě není pravda. Pravda se má, musí a může projevit v každé situaci, dokonce to ani nemusí být ve slovu – je přeci pravdivé jednání, pravdivý čin. Chtít systém je tedy přehnané. Systematičnost ve filosofii ovšem nezbytná je, ale že by byl cílem filosofický systém, to bych neřekl.

Zatřetí: s filosofií souvisí i otázka nápadu. Předně je třeba se ptát, kdo nápad vlastně má. V zásadě je nápad to, co padá na člověka, takže to může padat s prominutím i na vola – v Bibli se říká, že i oslice Baláмова promluvila. Nápad je cenná věc, ale strašně záleží na tom, co s nápadem udělá ten, na koho padne. Možná spousta vynikajících nápadů padla na spoustu hloupých lidí, kteří z nich nic neudělali a my ani nevíme, že na ně napadaly. Také je pravda, že za těch víc než dva a půl tisíce let, co filosofie funguje, už nápadů napadalo tolik, že není vůbec jednoduché, aby byl nějaký skutečně nový. Člověk musí prostě být připravený „to chytit“, a když není dost školený, dost vzdělaný, tak „to“ prostě nechytí. Ve filosofii je to nakonec stejné jako v matematice, kde např. relativně mladý teoretický fyzik Schnabl, který se zabývá strunami, před zhruba dvěma lety udělal díru do světa: odvodil rovnici, která byla formulována už před osmi deseti lety, ale nevědělo se, jak ji prokázat. Těch osm deset let se desítky, možná stovky fyziků z celého světa snažily, a tento mladý hoch rovnici odvodil, publikoval a okamžitě se stal slavným. V pětatřiceti letech – co to mohlo být jiného než nápad? My ale přitom stále nevíme, co to ten nápad vlastně je.

Všechny tři zmíněné body samozřejmě říkám kvůli Havlovi. Havel je vlastně člověkem renesančního typu, který má schopností ohromně mnoho, a přitom mu chybí základní vzdělání, protože ho nenechali vystudovat (studovat mohl až později, kdy už byl ale slavným

dramatikem a neměl moc času). Není přitom možné jednoznačně říct, že to je špatně. Jan Patočka měl obrovskou studijní kapacitu, výbornou paměť a mnoho toho přečetl, ale zároveň když měl nápad, tak si nebyl dost jistý, neudržel linii nápadu a napadalo ho, kdo všechno k tomu také něco řekl. Až v nejvyšším věku zkoušel psát po svém, jinak je většinou spíš interpret, což nebylo proto, že by psát po svém nedokázal, ale že se neodvažoval, protože toho věděl příliš mnoho. Filosofie je prostě zvláštní fenomén, nedá se srovnat s jinými disciplínami, a pravdou je, že v ní vynikající nápad může mít člověk, který na to není dost připraven. Když je zcela nepřipraven, tak to nejde, ale když je moc připraven, tak nápad trochu deformuje. Taková ta divokost nápadu, která se musí učesat, většinou chybí, když toho člověk příliš ví – on nápad „čese“ dřív, než ho nechá vykrystalizovat. To je také důvod, proč je v některých případech (samozřejmě výjimečných, to nemá cenu dělat s každým) plně odůvodněné se zabývat tím, co za kterým nápadem asi bylo. Koneckonců máme příklad v Masarykovi, který nikdy svůj systém ani nechtěl napsat, protože jeho zájem byl jiný, ale měl spoustu nápadů. Vychází z pozitivizmu, ale to nejdůležitější u něho, co všem masarykologům uniká, je to, kdy pozitivizmus a svoji dobu překračuje.

A toto je možné udělat s Havlem – mohou v něm být nápady, které např. v Dopisech Olze nejsou z Lévinase, kterého četl ve vězení. Důležité ale je, že když mu bratr do vězení kousek Lévinase pošle, tak on k tomu má hned co říct. Lévinase četl možná špatně, protože z něj četl jen kousek, ale o to nejde. Jde o to, jak na něj reagoval – a na tom se dá něco ukázat, i když se zároveň ukáže, že nebyl dost připravený, že filosofii nestudoval pořádně.

Je opravdu potřeba filosofii studovat, nebo stačí čas od času něco přečíst, přemýšlet o tom, popřípadě o tom diskutovat s druhými?

Především: nastudovat dějiny filosofie nejde, protože je to příliš rozsáhlá látka a nikdo to nemůže zvládnout. Nikdo nezvládne ani současnou filosofii, natož s celou její historií. Znamená to výběr a je i zbytečné, aby četl důkladně dvacet třicet filosofů. Stačí, když se zabývá několika vybranými mysliteli, z nichž určitě jeden by měl být takřka současníkem, tj. z dvacátého století. A je třeba vědět, k čemu ti kteří filosofové jsou. Filosof tohle potřebuje, ale to neznamená, že to potřebuje každý. Je totiž rozdíl v tom dělat filosofii, tj. filosofovat, a přednášet o filosofii, to jsou dvě různé věci. Pokud chce někdo přednášet o filosofii, tak musí dělat přehledy a stručná schémátka, ale to není filosofie. To je jako když popisujete mrtvého brouka; to přece není ten brouk – brouk musí chodit! Nikdy bych ale netrval na tom, aby byla oficiálně vybrána skupina pěti filosofů, které by každý musel znát. Ať si každý vybere, ale musí si vybrat velké filosofy a alespoň jednoho nebo dva musí důkladně nastudovat. A pak samozřejmě záleží na schopnostech těch, kteří filosofy poznávají. Já jsem se do filosofů dostával vždycky zvláštním způsobem: vzal jsem novou knihu, našel si v obsahu důležité partie, v kterých jsem byl tak trochu doma, ty jsem si přečetl a odvodil z toho, co bude v celé knize. Když to vypadalo zajímavě, tak jsem ji přečetl, jinak jsem ji odložil. Samozřejmě, že jsem odložil i spousty knih, které by bývaly byly přínosné, ale asi ne pro mě. A pochopitelně to funguje jen u lidí, kteří mají svoje učení promyšlené, jako Masaryk nebo Rádl, protože jinak si nedomyslíte nic. Je potřeba si vybrat správné filosofy, protože od jiných se nic nenaučíte, od nich se jen něco dozvíte, abyste si to zapamatoval, ale filosofovat se nenaučíte tím, že víte stále více detailů. Způsobu myšlení se můžete naučit, jen pokud narazíte na správného filosofa, přičemž to nemusí být učitel ve škole. Skutečných filosofů není tolik, abyste na nějakého pravého vždycky musel narazit. Pokud ovšem žádného učitele nemáte, tak je to hodně těžké.

Když Václav Havel filosofii nestudoval, kde se podle vás na „své nápady“ připravoval?

To má z rodiny a tu a tam něco přečetl. Chytil to ze vzduchu. Chytrý člověk chytne důležité věci i jen tak ze vzduchu, ale nikdy je nemůže dotáhnout. Naučil se předvést absurditu v divadelní hře, ale aby ji předvedl ve filosofii, což by skvěle šlo, na to už neměl. Vždycky své úvahy převede spíš na sebereflexi, vyprávění o sobě, svůj pocit či dojem – a nechá je otevřené.

Dobře, ale třeba taková Moc bezmocných je přece souvislý, rozsáhlý, analytický text...

To ano, ale vždyť to není ani sociologie ani psychologie ani filosofie. Havel to dělá všechno zdravým selským rozumem. Je nepochybné, že mu vzdělání chybí. Udělal by to přímo elegantně, kdyby k tomu měl prostředky, on to umí, ale nebyl dostatečně vzdělaný a cítí to jako vážný nedostatek, který už nikdy nenapraví. On na to nikdy neměl čas.

Přesto jste kdysi napsal, že Václav Havel má spoustu talentů a jeden z nich je i talent filosofický. Mohl byste to trochu rozvést?

Filosofický talent je smysl pro filosofémata. To by byla krátká definice. Co je to ale filosoféma, že? Je to nadání nenechat se strhnout proudem jazyka, tu a tam se zastavit a vrtat do toho, co píšu nebo říkám. To dělají některé malé děti, a většinou jim to dospělí vmlouvají, smějí se jim, a některé děti se nechají zastrašit, protože chtějí také být dospělé. Takto nadaných dětí je dost, ale ztrácejí se. Václav Havel se nepochybně zastrašit nenechal a vrtal do všeho stále, až do pozdního věku. Je kdykoli ochoten všeho nechat a začít vrtat do něčeho jiného. Přitom čím je to paradoxnější, čím to vypadá bláznivěji, tím víc ho to přitahuje. To se ukazuje i v jeho hrách. Táže se, a to ne, aby se něco dozvěděl, ale vrtavě. Táže se, aby něco zpochybnil – to je filosofický talent. Není to všechno, samo to k filosofii nestačí, ale je to podmínka skutečného filosofování.

Systematické zkoumání problémů ho ale příliš nezaujalo. Když chcete filosofii dělat, musíte ji dělat určitým způsobem a musíte mít také určitý „sicflajš“, který Havel nemá. On i když píše hru, tak má potíže, aby u ní zůstal, to aby ho zavřeli jako Mozarta v Praze. Havel byl třeba hodně znervózněný ve vězení, což je doklad, že žádný velký filosof nebyl, protože filosof má největší klid právě ve vězení. Tu a tam má výslech, jinak tam nemá co dělat a může přemýšlet...

A proto píše dopisy, které jsou v Havlově případě plné filosofických úvah...

Jistě, co měl také jiného dělat, ale normálně by ty dopisy nikdy nepsal. On skutečně nemá žádné texty podobné Heřmanickým úvahám, tj. svým prvním dopisům, kdy ještě neměl žádné podklady.

Chybí Havlovi ještě nějaká vlastnost, kterou musí mít skutečný filosof?

Jako ke všemu i k filosofii patří dělat mnoho věcí, které člověka nebaví. To je ve všem. To ale Havel nikdy příliš neuznával. Ani v politice. Nikdy si nedal dost práce, aby něco až do hloubky promyslel. Měl vždycky komentáře jako prezident, místo aby věci dopodrobna analyzoval. Přitom dokázal situace skvěle analyzovat, a to i jen z náznaků. Spokojil se s tím, že jako prezident musí být opatrný – když nemohl věci říct tak, jak by je on sám řekl, tak je radši neřekl vůbec. Občas něco řekl veřejně, ale v poměru k tomu, kolik poznámek měl soukromě...

Kde se podle vás filosofický talent Václava Havla nejvíce projevoval?

Protože nestudoval filosofické texty, tak se jeho filosofický, tázací, vrtavý talent projevoval tam, kde žil, kde se s něčím setkával. Já ho znám od období časopisu Tvář a vím, že měl zálibu ve věcech, které vypadají až trapně, přinejmenším paradoxně, ale ve kterých se

vždycky něco zableskne. A Václav Havel šel po tom, co se zableskne. Nikdy si nevzpomínám, že by dělal formální absurdity (na rozdíl do Becketta, který si absurdity vymýšlí), Václav Havel absurdity rozpoznává a vydává se za nimi. Má pro vnitřní rozpory jakýsi zvláštní cit. Podobně jako někteří lidé mají absolutní sluch, on má absolutní smysl pro paradox či absurditu, pro něco, co je uvnitř zralé na to, aby to bouchlo – k tomu on hned přiskočí a takřkajíc přiloží pod kotel. Je samozřejmě otázka, jestli je tato schopnost nutná pro filosofii. Myslím si, že pro velkou filosofii by nezbytnou být měla, ale spouště filosofů chybí, jako např. Heideggerovi. Heidegger byl vůbec v některých oborech na úrovni, ale v některých byl strašný šosák. To Havel ne. Nejvíc si proto u Havla cením Audience, protože ta je absurditami narvaná, ale přitom je až šíleně socialisticky realistická. Je až neuvěřitelné, co se na tak krátké ploše dá udělat, tím spíš, že tam pořádně mluví jen postava Sládka. Je to drahokam české literatury.

Jinou z Havlových vlastností je například jeho samozřejmá, neuvědomovaná schopnost stát se okamžitě po příchodu do místnosti centrem všeho dění. Pokud je přítomna podobně naladěná osoba, tak je z toho hned spor, ve Tváři to bylo s Mandlerem. Václav Havel zcela samozřejmě vždycky dělá jedničku, a to bez ohledu na to, jestli má pravdu. Nedělá to ze zlého úmyslu, ale prostě najednou má představu, nápad a jde za ním, dokud ho nedokončí. Trochu je to vada povahy, ale když to srovnáte s lidmi, kteří vědí, co by měli dělat, ale neodvážejí se, nechce se jim vylézt ven, tak je to plus.

Která filosofémata jsou pro Václava Havla typická?

Myslím, že nemá žádná stálá, byla to spíš nahodilá záležitost. Jedno filosoféma byla paměť bytí. Souvisí to také s tím, že pokud máte mít nějaké filosofické téma, tak jím musíte být chycený, posedlý, což on není. Jeho vždycky zaujme v danou chvíli, co se s ním dá udělat, a pak jde jinam. Nemá vnitřní tlak jít do hloubky, nemá dojem, že to má smysl, raději téma ukáže jako na jevišti. Například od Patočky slyšel spojení „život v pravdě“, ale nikdy nepochopil, co tím Patočka myslel. Patočka chtěl tomuto spojení vždycky dát filosofický „výbrus“, o což Havel nikdy neusiloval. Patočka „život v pravdě“ vždycky viděl na Sókratovi, kterého považoval za nanejvýš pravdivého člověka, kterého svět nemůže brát a musí ho zničit. „Život v pravdě“ znamenal pro Patočku martýrium. Naproti tomu u Havla to má takový až buržoazně-moralistický nádech. Život v pravdě pro něj bylo říkat pravdu, což demonstroval tím, že nejezdí na černo v tramvaji. Strašně to zpovrchněl. Převzal floskuli a vyložil si ji po svém, a nikdy si nedal práci, aby nastudoval, co tím Patočka myslel. Možná to teď vyhrocuji, aby byla vidět ta distance...

Opravdu se nezajímal o to, jak Patočka o věcech přemýšlí? Vždyť se vídali, a to i filosoficky, na seminářích. Alespoň na to Václav Havel vzpomíná...

To jedině na seminářích u Ivana Havla, kam Patočka občas zavítal, ale na pravidelné Patočkovy semináře nechodil – nebo mi to tak alespoň přijde, muselo by to být přece nějak vidět.

Je možné u Václava Havla dohledat myslitelskou originalitu?

Drobné originality je u něj obrovské spousty, ale myslíme-li originalitou něco velkého, tak se obávám, že ne. Té drobné je bezpočet, je schopný vymýšlet věci za jakékoli situace a v jakýchkoli kontextech. Proto také nikdy nemusel nic obkreslovat, napodobovat. I jeho hry jsou jedinečné.

Pokud bychom hledali Havlův přínos filosofii, mohli bychom ho považovat za jistého popularizátora filosofie?

Jde o to, jaký význam tomu slovu dáme. Rozhodně ne takovým, jakým je Grygar v astrofyzice, ten je v tom mistr a sám je fyzik. Na druhé straně, když ho srovnáme se světovými politiky (ani neříkám našimi, ale rovnou světovými), tak je Havel jedinečný. Poukazuje k filosofickým problémům a to je velice důležité. Pro mnohé lidi je to jediný způsob, jak jim nějaký poukaz dojde. Proto měl tolik ohlasů v Americe, protože nejsou zvyklí na to, že by politik filosofická témata formuloval, tematizoval nebo i jenom naznačil. Samozřejmě, z filosofického hlediska je to trochu pod úrovní. Neřekl bych, že je to popularizace, ale spíš dobrá reklama pro filosofii.